

AFYONKARAHİSAR FOLKLORUNDA KIZ KULESİ *TOWER GIRL IN THE AFYONKARAHİSAR FOLKLORE*

Yrd. Doç. Dr. Selman YAŞAR
Harran Üniversitesi

Abstract

Afyonkarahisar where to take part in Western Anatolia has got a rich folklore. Castle and the tower where in the Northeast of the Castle and use for a observe tower have been subject to poems, folk songs and legends. This tower which is named Girl Tower has been a area where girls who are in the marrying age are visit.

Key Words: *Afyonkarahisar, Girl Tower, Folklore.*

Öz

Batı Anadolu'da yer alan Afyonkarahisar zengin bir folklore sahiptir. Kale ve Kale'nin kuzeydoğusunda bulunan ve gözleme kulesi olarak kullanılan kule şiirlere, türkülere ve efsanelere konu olmuştur. Kız kulesi olarak adlandırılan bu kule, evlenme çağına gelmiş kızların ziyaret ettiği yerlerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Afyonkarahisar, Kız Kulesi, Folklor*

Konumu itibariyle Anadolu'nun kilit noktalarından birinde bulunan Afyonkarahisar, Milli Mücadele'nin kazanılmasında önemli bir yere sahiptir. Konumundan dolayı tarihin çeşitli dönemlerinde işgale uğrayan şehirde hakim bir tepe üzerinde bir kale bulunmaktadır. Etiler zamanında yapıldığı düşünülen kale, Frigler ve Selçuklular döneminde tamir edilmiştir. (Akkoyun 1997:85) Kale bulunduğu siyah kayadan dolayı Karahisar olarak adlandırılmış ve şehrin adı burada üretilen afyon bitkisinden dolayı Afyonkarahisar olarak anılmaya başlamıştır.(Sevgen 1959:25,26)

Afyonkarahisar kalesi Afyonkarahisar folklorunda önemli bir yere sahiptir. Kale ve kalede yer alan kız kulesi şiirlere, manilere, türkülere konu olmuştur.

Düzlükte gelip geçse de yol, Afyon'dan

Ey yolcu, görünmez Afyon, istasyondan

Şayet vaktin olursa tırman Kale'ye

Bak Afyon'a gökyüzünde bir balkondan. (Yüksel, 1990:60)
Anayurt kalesinin en sivrilmiş kulesi
Dişi aslan kabarmış toprağın taş yelesi
Ey donmuş şan dalgası Afyon kalesi. (Devrim, 1975:156)

Karahisar Kalesi yıkılır gelir
Kâkülü boynuna dökülür gelir
Bir yiğidin sevdiğini el alsa
Ciğeri bağrından sökülür gelir. (Yüksel, 2005:101)

Afyon'un kalesinden
Bir su içsem yar elinden. (Yarşi Ömer, 1990:68)

Afyon'un Kalesi'ne
Kuş konmuş tepesine
Sırçadan saray yapsan
Varmam senin gibisine. (Yüksel, 2005:101)

Kaleden attım kazı
Ayakları kırmızı
Senin varacağın oğlan
Ayakkabı hırsızı

Kaleden attım tandır
Yandır Allahım yandır
Senin varacağın oğlan
Hem bıyıklı hem kambur.

Kaleden endi oprak
Ağzında yeşil yaprak
Ne güveniyon kendine
Sonun kara toprak.

Kalenin ardı pınar
Elimi soksam donar
Ne kız oldum ne gelin
Yüreğim ona yanar.
(Nasrattınoğlu, 1976:sy)

Afyon dağlar içinde
Gül yapraklar içinde
Afyon'u Allah korusun
Kalesi var içinde. (Yüksel, 1990:63)

Af(i)yon'un ortasında kalesi,
Üzerinde vardır "kızlar kulesi".(Atillâ 1966:168)

Türkülerde kalelerden çok söz edildiğinden üzerinde durulmaz; fakat hemen ardından bakılır ki kalesinde kızlar kulesi de varmış. En erken XV.yüzyılda Batı Türklüğü sahasında görülmeye başlayan ve yaygınlaşan Kız kulesi adı Türkçe olmakla birlikte bu yapı Roma, Bizans, Selçuklu hatta Osmanlı dönemine ait olabilir. Genellikle folklor ile ilgili efsanelerin pek az kısmında kız ve kule motifleri bulunmaktadır. Kız kulesi denince akla Türkiye genelinde İstanbul Kız Kulesi gelse de buldukları yerler bakımından üç kümede toplanırlar:

- a.Deniz, göl veya nehir içinde küçük bir ada üzerindikiler,
- b.Yalçın bir tepe veya düz bir yapı niteliğinde olanlar,
- c.Şehir veya kale surlarıyla ilgili kuleler.

Kız kulesi ismi kulenin dışında doğrudan saray denilen yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu şekilde adlandırma son derece önemlidir. Zira, efsanelerden de anlaşıldığı kadarıyla, bu şekilde anılan yapılarda, kızlar(aslında prensesler) kalıyorlardı. Anlaşıyor ki, halk bazı yerlerde kral kızlarının veya prenseslerin kalabileceğini düşünerek buralara Kız kulesi veya Kız sarayı isimlerini vermiştir. Bu yerler genelde yüksek yapılar, kuleler, burçlar, saraylarla göl veya deniz ortasında bulunan, ulaşılması zor olan yerlerde bulunan kulelerdir. Bu yapıların yapım nedenleri buldukları yere bağlı olarak değişmektedir. Deniz,göl veya nehir içindeki küçük bir ada üzerinde yapılan kuleler arasında başta İstanbul Kız kulesi gelir. İstanbul'da boğaz girişinde, Üsküdar tarafında, kıyıdan 200 metre kadar içeride; yaklaşık 35-36 metrelik dörtgen bir alan üzerindedir. 1510 yılında inşa edilen kız kulesi şimdiki görünüşünü 1835'lerde almıştır.

Aynı adla anılan kulelerden biri de İzmir'in kuzeybatısında Ege Denizi'nde Çandarlı açıklarındadır. Bu kule Anadolu'nun en batısındaki Kız Kulesi'dir.

Bir diğerk kule Beyşehir Gölü'nde, Türkiye Selçukluları çağının ünlü saray şehri Kubadabad'ın karşısında küçük bir adacıktadır. XIII.yüzyılda yapıldığı düşünölen kule'nin Sarayı korumak üzere, yapılıp tahkim edildiğı sanılmaktadır.

Başka bir kuleye de Mersin'de, Silifke ile Mersin arasında, kıyıda 200 metre kadar açıktta, yaklaşık 40x70 metre büyüklüğündeki bir adacık üzerinde rastlamaktayız.

Bunlardan başka Rize'de Pazar ilçe merkezinin hemen batısında, karadan 40 metre kadar açıktta küçük bir adacık içinde bir kule bulunmaktadır.

Ceyhan'da, Yumurtalık açıklarında, deniz içerisinde, 100 metre kadar mesafede bir adacık içinde de kız kulesi adıyla bir kule bulunmaktadır.

Kız kulelerinde en fazla örneğı, doğrudan bir adacık veya şehir suru ile ilgisi olmayanlar vermektedirler. Bunlar iki ana kümede toplanabilirler. İlk kümede, dağların, özellikle yalçın ve sarp tepeleri üzerindeki kale veya kuleler söz konusu edilebilir. İkinci kümede ise, ıssız veya açık bir alandaki yekpare yalın ve yüksekçe bir yapıya bağı adlandırmalar alınabilir. Ancak ikisinde de, ortak özellikler söz konusudur.

Bu kulelere örnek olarak İzmir yakınlarında, Buca'nın batısındaki kız kulesi, Kemalpaşa yakınlarındaki Kız Kulesi adıyla anılan XIII.yüzyıl Bizans imparatorlarının saray kalıntıları, Aydın'ın Çine kazasının Hasanlar köyü yakınlarındaki kız kulesi, Afyon'un batısında, Çiğiltepe'nin doğusunda bulunan kız kulesi, Konya'da Meram yöresinde ve Musalla mezarlığındaki kız kuleleri verilebilir.

Şehirlerin veya kale savunma tahkimatına dahil önemli bir kule veya ayrı bir kısım da kız kulesi adıyla anılabilmektedir. Burada hakim olan unsurlar, genelde şehir içinde kalenin bütünlüğü içinde yer almakla birlikte belirli ve ayrı bir kütle teşkil etmesidir. Ayrı bir tabii durum yoksa, genelde şehir surlarına bağı fakat yine de ayrı gibi görünen büyük bir kule kız kulesi olarak adlandırılabilir. Batıda Dimetoka'dan doğuda Merv'e kadar bu türden kulelere rastlanmaktadır. Ülkemizde bu türden kız kulelerine örnek olarak İstanbul surlarında Yedikule'de bulunan kule, İzmir'de Selçuk ilçesinde, antik Efes harabelerindeki kız kulesi, Antalya'da şehrin doğusunda, şimdiki adı Hıdırlık Kulesi olan kız kulesi, Alanya'da, deniz kıyısında, şimdi Kızıl-Kule diye anılan kız kulesi, İznik surlarında göle yakın burç, halk arasındaki adıyla kız kulesi, Amasra'da bir burun üzerindeki kule, Niksar'da, 1942 depreminde hasar gören, kalenin en gösterişli yapısı olan kule ile Samsun'da eski Amisos harabelerinde olup halen bir yer adı olarak haritalarda adı kalan kuleyi verebiliriz. Afyonkarahisar kız kulesi de bu tip kulelerdendir.

Afyonkarahisar Kız Kulesi Afyonkarahisar Kalesi'nin, kuzeydoğu kenarında, şehre bakan en uç tarafındaki bir kalenin adıdır. Aslında, üstü kargir konik bir kubbe ile örtölü küçük ve yuvarlak bir gözetleme kulesi olmalıdır. Rivayete göre tekfurun kızı burada gergef işlemiş, Beybögrek'i kaçırtmıştır.(Baykara 2004:1-102) Efsaneye göre Afyonkarahisar'ın Türkler eline geçmediğı devirde, Türk serdengeçti Beybögrek, yanında yiğit arkadaşları olduğı halde, Kale'nin önündeki çayırılığa çadır kurar, namlı atı Bengiboz'u otlığa salıverir. Olup biteni Kale'nin gözetleme kulesinden seyreden Tekfur, adamlarına emir verir, Beybögrek üzerine ani bir baskın yaptırarak onu yakalattırır ve Kale'ye hapsedtirir. Beybögrek'i yakalarlar ama, onun sadık, küheylan atını bir türlü yakalayamazlar. At, çifte atarak Kale'nin önünde döner, durur.

Tekfurun kızı Beybögrek'i görür ve ona gönlünü kaptırır. Bir gece, eline şarap testisini alır, Kale'nin zindanına iner. Güya muhafızlara içki ikram eder ve onları afyonlu şarapla uyutur. Daha sonra zindan kapılarını açar, sevgilisi Beybögrek'i kurtarır. Birlikte Kale'nin burcuna çıkarlar. Kız beline bağıladığı urganı çözer fakat urgan kısa gelmiştir, o zaman altın sarısı saçlarını keserek urgana ekler ve Beybögrek'i aşağı sarkıtarak hürriyetine

kavuşturur. Beyböğrek, Kale'nin etrafında haykırarak tozu dumana katan sevgili atı Bengiboz'a atlar, pusuda bekleyen arkadaşlarına işaret verir, kızın teslim ettiği Kale'nin anahtarlarıyla kapıları açar, Afyonkarahisar'ı fetheder.

Afyonkarahisar'ın Türkler eline geçişi, işte böyle bir Beyböğrek hikayesiyle süslenir. Türk halk hikayelerinin sazlı sözlü en bilinen örneklerinden biri olan Beyböğrek, böylece Afyonkarahisar efsaneleri arasında az çok değişikliklerle dile gelir.

Bugün Afyonkarahisar'da namazgâh olarak kullanılan bir kaya, Beyböğrek'in atının küllendiği yer olarak kabul edilir ve atın nallarının Afyonkarahisar'daki Yarenler Tekkesi'nin direği altında bulunduğu söylenir.(Önder, 1966:113,114)

Efsanelere konu olan Afyonkarahisar Kız kulesi genç kız ve dulların ziyaretgâhıdır. Yüzlerce yıllık bu geleneğe göre Tekfur kızının gergef işlediği ve Beyböğrek'i kaçırdığı bu kuleyi ziyaret eden kızlar, tepeye çıkarak şöyle derlerdi:

Altın tahtım,

Açılsın bahtım.

Evlenmeğe,

Geldi vaktim. (Tanyu 1967:159)

İlkbaharın başlangıcından itibaren Hıdrellez günü sabahı devam eden bu gelenek Frigler döneminden beri farkında olmadan Afyonkarahisar'da devam ettirilmiştir. Mitolojiye göre Kibele'nin sevgilisi Atis her sene ilkbaharda dirilir, Kibele'ye kavuşurdu. Atis'in dirilme mevsiminin müjdecisi badem ağacının erken açan beyaz çiçekleriydi. Bu mevsimde Kibele kültürüne mensup olanlar büyük şenlikler yaparlardı. Sevgilisine kavuşan ve sonunda her tarafa bereket saçan Kibele adına yapılan bu ayinlerde çalınan müzik aletleri arasında def, dümbelek başta gelirdi.

Hıdrellez günü Afyon halkı da yedisinden yetmişine kadar kaleye nazır Taşpınar ve Olucak çeşmeleri semtlerinde sabahtan akşama kadar fevkalade bir bahar bayramı yaparlardı. Bu arada tıpkı Kibele ayinlerinde olduğu gibi şarkılar söylenir, darbukalar(dümbelek) çalınırdı.

O gün için Hızır Aleyhisselam'ın geziye çıktığına ve her uğradığı yere bereket yağdırdığına inanılırdı. O günden itibaren güneşin toprağı ısınmaya zorlaması ile Hıdrellez başlar, tabiat canlanır, ağaçlar çeşit çeşit meyve vermeye başlarlar, yeşil buğday saplarının koltuklarından başaklar doğmaya başlar. (ÖZDEMİR, Ağustos 1963:20,21)

Bu inanış sonucunda uzun yıllar Afyonkarahisar Kalesi çevresinde cereyan eden evde kalmış kızların nasipleri açılınsın diye başlarında kilit açmakta; sınıfını geçmek isteyen öğrenciler, çocuk sahibi olmak isteyen gelinler aynı şekilde Kale'nin üzerindeki Kız Kulesi'nden bağırarak dileklerini Hızır ve İlyas'a duyurmaya çalışmaktadırlar.

M.Ö.750 yıllarından itibaren şehre egemen olan Frigler döneminde Ana Tanrıça Kübele'nin doğanın ve özellikle büyük kaya kütlelerinin içinde olduğuna inanan Frigler, Karahisar Kalesi'ni de tapınma merkezi durumuna getirmişler ve doğanın canlandığı baharın ilk günlerinde Kale'nin etrafında Kübele'nin bolluk, bereket ve mutluluk dağıtması için şölenler ve ayinler yaparak seslerini ana tanrıçaya duyurmaya çalışmışlardır. Afyonkarahisar'ın Türk-İslam egemenliğine geçmesinden sonra insanlar bu kez Hızır ve

İlyas'tan da aynı beklentiler içinde kale ve çevresinde eğlenceler yapmaktadırlar. (Yüksel, 2005:101,102)

Yapılan bu eğlenceler hakkında yapılan derlemelerden yola çıkılarak şunları ifade etmek mümkündür: Afyonkarahisar kalesi ve kalede bulunan kız kulesi Friglerden bu yana şehirde yaşayanlar için önemli bir yere sahipti. Kale ve çevresinde Friglerden itibaren yapılan eğlenceler Türklerin yaşadığı dönemde de farklı bir şekilde devam etmiştir. Kalede bulunan kız kulesi de Türk folklorunda önemli bir yere sahip olmuştur. Kız kulesi evde kalmış kızların evlenme dileklerini dile getirdikleri bir yer olmuştur. Eskiden Afyonkarahisar'daki kızların koca bulamama korkusu kızları olumsuz etkilerdi. Çünkü onların da kendilerine göre bir inanışları ve ananeleri vardı. Bir kız evde kalma korkusu geçirmeye başladı mı, gündün güne sararır, solar, yemez, içmez hale gelirdi. Hele civarda akranlarından biri de o sıralarda gelin oluyorsa artık kederlerinin daha da arttığı düşünülürdü. Tabii bu halleri evin yaşlı kadınları bildikleri için kızı çeşitli yollarla telkin ve teselli ederlerdi. Arkadaşları vasıtasıyla fikri ve düşüncesi öğrenilirdi. Şayet bu halde gönül meselesi değil de, "evlenemedim, bana dünür gelen olmadı, acaba ben çirkin miyim" düşüncesi varsa evde faaliyet başlardı. Ekseri bahar ve yaz aylarında bu gibilerin durumu belli olurdu.

Havanın iyi ve günlerden de Cuma olmasına çok dikkat edilirdi. Aynı gün selâ vakti konu-komşu Göce Köftesi(Göce ile yapılır piştikten sonra sarımsaklı yoğurt biraz kırmızı biber ve haşhaş yağı dökülür) yapılırdı. Gülüş çığırtış Afyonkarahisar Kalesi'nin yolunu tutarlar ve bir de yanlarına asma kilit alırlardı. Kilit kale'ye çıkmadan kilitlenirdi. İkiyüz metrelik bu kalenin üzerine, Cenevizlilerden sonra Selçuklular zamanında surlarla çevrilmiş Kız Kulesi'ne çıkılırdı. Selâ verilirken evlenemeyen ve evlenmeye yüz tutmuş kızların başına yaşlıca bir kadın varırdı. Kilitli olan kiliti başlarında açardı, bu suretle bahtları açılmış olurdu. Daha sonra yaşlı kadın bir bahane ile aralarından çekilir ve onlar da şehirden duyulabilecek bir şekilde (Yarşi Ali,Nisan 1962:sy) kız kulesinden başlarını uzatıp avazı çıktığı kadar(Devrim, 1975:157)

Bahtım, bahtım,

Altın tahtım,

Gelin olacak vaktim

diyerek bağırırlardı. Daha sonra hep birlikte yapılan yemek yenir tekrar eve dönerlerdi. Tahminen bir hafta sonra da o kızlara birer nasip çıkıp nişanlanırlardı.

Afyonkarahisar'da 1950'li yıllarda sık sık duyulan bu sesler günümüzde azalsa da devam etmektedir. Aynı usul delikanlılara da tatbik edilirdi. Yalnız delikanlılar bağırma işini âdap dairesinde yaparlardı. O günkü bağırılardan sonra, oraya gelen kızlardan evlenerek çoluk çocuğa karışanlar da pek çoktu.(Yarşi Ali, Nisan 1962:sy)

Bu şekilde evlilik dileklerinden başkalarının da olduğuna inanılmaktadır. Burada evlenecek sözü yerine başkası söylenir. (Devrim, 1975:158) Kimi zaman kadınların veya erkeklerin kız kulesinden

Çocuğum olacak vaktim

Okulu bitirecek vaktim

gibi dileklerde buldukları da gözlenmektedir.(Yüksel, 1990:62)

Sonuç olarak; Afyonkarahisar kız kulesi şehir folklorunda önemli bir yere sahiptir. Kız kulesi özellikle hıdrellez günlerinde evlenme çağına gelmiş kızlarla, herhangi bir dileği olanların ziyaret ettiği bir yerdir.

KAYNAKÇA

- AKKOYUN, Turan, 1997, Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- ATİLLA, Osman, 1966, Afyonkarahisar Türküleri, Ankara, Güven Matbaası.
- BAYKARA, Tuncer, 2004, Kız Kulesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- DEVİRİM, M.Saffet, 1975, Şu Bizim Belde, Ankara, Nüve Matbaası.
- NASRATTINOĞLU, 1976, İrfan Ünver, Afyonkarahisar Folklorundan Damlalar 1, Aşık Matbaası.
- ÖNDER, Mehmet, 1966, Anadolu Efsaneleri, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ÖZDEMİR, Haydar, “Bahtım!.. Bahtım!..”, Taşpınar, Cilt:I, Sayı:I, Afyon Halkevi.
- TANYU, Hikmet, 1967, Ankara ve Çevresinde Dilek ve Adak Yerleri.
- SEVGİN, Nazmi, 1959, Anadolu kaleleri, Cilt:I, Ankara, Doğu Ltd.Şti.Matbaası.
- YARŞI, Ali, Nisan 1962, “Afyonkarahisar Kız Kulesi”, Türk Folklor Araştırmaları, Yıl:13, Cilt:7, No:153.
- YARŞI, Ömer, 10-11 Mayıs 1990, “Afyonkarahisar Folkloru”, 1.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu, Afyon, Zafer Gazetecilik Matbaacılık Tic.A.Ş.
- YÜKSEL, İbrahim, 10-11 Mayıs 1990, “Afyonkarahisar Folkloründe Karahisar Kalesi”, 1.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu, Afyon, Zafer Gazetecilik Matbaacılık Tic.A.Ş.
- YÜKSEL, İbrahim, 2005, Afyonkarahisar’da Canlanan Tarih, Ankara, Tşof Plaka Matbaacılık A.Ş.